TRADUCEREA *MEMORIILOR LUI HADRIAN* SAU TRADUCEREA DREPT CORPUS PENTRU STUDIUL LINGVISTIC / LA TRADUCTION DES *MÉMOIRES D'HADRIEN* OU LA TRADUCTION COMME CORPUS POUR L'ÉTUDE LINGUISTIQUE

Simona-Aida MANOLACHE[1]

Rezumat: Plecând de la traducerea în limba română, propusă de Mihai Gramatopol, a romanului scris în 1958 de Marguerite Yourcenar – *Memoriile lui Hadrian* –, articolul își propune să sublinieze utilitatea analizei traductologice pentru validarea anumitor teorii lingvistice. Ideea de plecare este că o traducere bună reuşeşte să transpună în limba ţintă universul referenţial construit în limba sursă, prin utilizarea adecvată a expresiilor nominale şi pronominale. Traducătorul experimentat poate furniza lingvistului un material textual care să-i permită acestuia să verifice unele dintre ipotezele formulate la nivel morfologic, sintactic, dar mai ales pragmatic, în legătura cu ocurenţele şi funcţiile discursive ale diverselor expresii referenţiale. Pronumele personal de persoana a III-a, genitivalul *al* sau demonstrativul *cel* sunt câteva dintre elementele al căror comportament poate fi mai bine înţeles graţie comparaţiei permise de analiza traducerii.

Cuvinte-cheie: expresie referenţială, traducere, valoare gramaticală

Résumé : À partir de la traduction, faite en roumain par Mihai Gramatopol, du roman écrit en 1958 par Marguerite Yourcenar – *Les mémoires d'Hadrien* – , cet article se propose de souligner l'utilité de l'analyse traductologique pour la validation de certaines théories linguistiques. L'idée de départ est qu'une bonne traduction réussit à transposer dans la langue cible l'univers référentiel construit dans la langue source, par l'emploi adéquat des expressions nominales et pronominales. Le traducteur chevronné peut fournir au linguiste un matériel textuel qui permette à celui-ci de vérifier certaines des hypothèses formulées aux niveaux morphologique, syntaxique et, surtout, pragmatique, concernant les occurrences et les fonctions dicursives des diverses expressions réféfentielles. Le pronom personnel de la troisième personne, le mot introduisant un génitif *al* ou le démonstratif *cel* sont quelques-uns des éléments dont le comportement peut être mieux compris grâce à la comparaison permise par l'analyse de la traduction.

Mots-clés : expression réféfentielle, traduction, valeur grammaticale

[1] Universitatea „Ştefan cel Mare" din Suceava, smanaida19@yahoo.fr

BDD-A30074 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:14:00 UTC)

Atunci când cititorul obişnuit începe lectura unei cărţi tipărite traduse dintr-o limbă străină nu-şi pune întrebări în legătură cu validitatea traducerii decât în momentul în care textul îl nedumereşte, îi provoacă o anumită consternare. În toate celelalte cazuri, e înclinat să le acorde încredere traducătorului şi editurii care îl cauţionează. Şi totuşi, cititorii experimentaţi îşi dau, intuitiv, seama de calitatea unei traduceri, evaluând-o mai mult sau mai puţin conştient, considerând-o uneori drept criteriu de selecţie a unei achiziţii. Acest lucru se întâmplă aproape întotdeauna cu cei care cunosc textul original, care doresc să-i regăsească în paginile traduse sensul şi specificitatea stilistică.

De exemplu, cineva care a citit *Les mémoires d'Hadrien* – romanul publicat de Marguerite Yourcenar în 1958 – în limba franceză, va fi încântat să parcurgă traducerea în limba română propusă de Mihai Gramatopol şi-i va aprecia calităţile, chiar dacă nu dispune de competenţele critice ale unui traductolog. Premiul oferit traducătorului în 1984 de către Uniunea Scriitorilor, pentru transpunerea acestei cărţi în română, în 1983, precum şi reeditările propuse de Editura Humanitas sunt perfect justificate. Mihai Gramatopol (1937-1998), absolvent al secţiei de limbi clasice a Universităţii Bucureşti şi doctor în ştiinţe istorice, apoi cercetător erudit, numismat pasionat şi scriitor convingător, a fost autorul unor studii culturale rămase ca repere în literatura de specialitate din România, cum ar fi *Moira, mythos, drama* – 1969, *Civilizația elenistică* – 1974, *Dacia antiqua. Perspective de istoria artei și teoria culturii* – 1982, *Enciclopedia civilizației romane* – 1982, *Arta imperială a epocii lui Traian* – 1984, *Portretul roman în România* – 1985. Prin urmare, traducătorul nu s-a apropiat de opera lui Yourcenar echipat doar cu instrumentele filologului, ci şi cu bagajul istoricului capabil să înţeleagă realităţile economice, sociale şi artistice ale epocii împăratului Hadrian, cel care apare ca narator în acest roman autodiegetic, unul dintre cele mai bine scrise şi mai revelatoare ale esenţei umane din literatura universală. Lexicul covârşitor de bogat şi de nuanţat, sintaxa complexă, rafinată şi calibrată matematic şi muzical în acelaşi timp, figurile de stil expresive şi originale, lipsite de patetisme superflue, referinţele culturale precise, minuţios documentate, şi, în general, tonul de o luciditate tranşantă ale textului sursă îşi găsesc, în limba română, datorită lui Mihai Gramatopol, echivalente valide. Vocea lui Marguerite Yourcenar sună veridic în româna propusă de Gramatopol pentru acest „poem în proză" – cum îl defineşte el –, caracterizat printr-o structură a frazei „similară cu cea a prozei istorice latine a vremii: Tacit şi Suetonius. Şi în special Tacit, maestru al artei cuvântului. Condensare maximă a informaţiei plurivalente." (Gramatopol, 1983: XXVI) Atenţia conştientă, responsabilă acordată detaliilor de la toate nivelurile (morfologic, sintactic, lexical, stilistic) pe parcursul efortului de redare dintr-o limbă în alta este mărturisită de traducător la finalul „Cuvântului înainte" (o sinteză hermeneutică ce facilitează atât înţelegerea epocii lui Hadrian, cât şi abordarea lui Yourcenar): „M-am străduit să dau o versiune românească a *Memoriilor* cât mai apropiată de spiritul

BDD-A30074 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:14:00 UTC)

originalului, păstrând ritmul, structura frazei, fondul de cuvinte latin şi neolatin şi recurgând, pentru notele pitoreşti, la sectorul slav al vocabularului, astfel încât cititorul să-şi poate lesne da seama de ce acest roman al Margueritei Yourcenar a fost socotit pe drept cuvânt o capodoperă a literaturii contemporane." (Gramatopol, 1983: XXVII)

Tocmai datorită excelentei sale calităţi, versiunea în limba română a textului lui Marguerite Yourcenar propusă de Mihai Gramatopol poate constitui un document autentic util pentru cercetătorii care studiază, de exemplu, asemănările şi deosebirile dintre morfosintaxa limbii române şi cea a limbii franceze, dar şi pentru cei care sunt preocupaţi de mijloacele discursive utilizate pentru a reflecta/construi un univers referenţial. Astfel, un fragment ca cel de mai jos ar putea fi inclus într-un corpus care să pună în evidenţă diferenţele dintre sistemele pronominale ale celor două limbi, redundanţele şi implicitul care li se asociază:

> „Ne **t'y** trompe pas: **je** ne suis pas encore assez faible pour céder aux imaginations de la peur, presque aussi absurdes que **celles** de l'espérance, et assurément beaucoup plus pénibles. S'**il** fallait **m**'abuser, **j**'aimerais mieux que **ce** fût dans le sens de la confiance; **je** n'**y** perdrai pas plus et **j'en** souffrirai moins. Ce terme si voisin n'est pas nécessairement immédiat; **je me** couche encore chaque nuit avec l'espoir d'atteindre au matin. À l'intérieur des limites infranchissables **dont je** parlais tout à l'heure, **je** puis défendre ma position pied à pied, et même regagner quelques pouces du terrain perdu. **Je** n'**en** suis pas moins arrivé à l'âge **où** la vie, pour chaque homme, est une défaite acceptée. Dire que mes jours sont comptés ne signifie **rien**; **il en** fut toujours ainsi; **il en** est ainsi pour **nous tous**. Mais l'incertitude du lieu, du temps et du mode, **qui nous** empêche de bien distinguer ce but vers **lequel nous** avançons sans trêve, diminue pour **moi** à mesure que progresse ma maladie mortelle." (Yourcenar, 1974: 12)

> „Nu **te** teme: nu sînt încă atît de slăbit spre a **mă** lăsa bîntuit de imaginaţia fricii, aproape tot aşa de absurdă ca şi **cea** a speranţei şi neîndoielnic încă şi mai penibilă. Dacă ar fi să **mă** autoamăgesc, aş prefera, din **toate**, calea încrederii; nici n-aş pierde prea mult şi aş suferi mai puţin. Sfîrşitul apropiat nu este neapărat şi imediat; **mă** mai culc încă în fiecare noapte cu speranţa de a apuca dimineaţa. Înlăuntru limitelor de netrecut de **care** abia **îţi** vorbeam, **îmi** pot apăra poziţia pas cu pas şi chiar redobîndi cîteva degete din terenul pierdut. Cu toate **astea**, am ajuns la o vîrstă la **care** pentru fiecare

BDD-A30074 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:14:00 UTC)

> om viaţa înseamnă o înfrîngere acceptată. Să spun că zilele-**mi** sunt numărate, nu înseamnă **nimic**; dintotdeauna a fost astfel; pentru **toţi** e la fel. Incertitudinea locului, a momentului, a modului, **care** ne împiedică să zărim ţelul către **care** înaintăm fără încetare, devine pentru **mine** tot mai mică, pe măsură ce înaintează viaţa mea necruţătoare." (Yourcenar, 1983: 4)

Celor şaptesprezece forme pronominale, cu treizeci şi două de ocurenţe, din textul în franceză, le corespund douăsprezece forme în română, cu şaptesprezece ocurenţe, fără ca repartizarea lor – nici măcar cea a heteronimelor directe – să fie analoagă în cele două texte. Compararea textului sursă cu textul ţintă determină concluzia evidentă că atât coeziunea textuală cât şi exprimarea relaţiilor referenţiale sau a subiectivităţii se realizează în mod diferit în cele două limbi, prin elemente lingvistice diferite. Cu alte cuvinte, chiar dacă dicţionarele bilingve pun uşor în evidenţă echivalenţele dintre marea majoritate a pronumelor din franceză cu cele din română (cu excepţia pronumelor adverbiale, de exemplu, redate, cel mai adesea, în textele româneşti, prin anaforice vide), asta nu înseamnă că funcţionarea şi valorile heteronimelor sunt identice în ambele limbi. Analizele ce ţin de traductologie înlesnesc identificarea specificităţii mecanismelor lingvistice proprii limbii franceze sau limbii române. De exemplu, Teodora Cristea, după examinarea relaţiilor anaforice şi a constrângerilor cărora acestea li se supun în procesul de traducere, constată: „Nu este vorba deci despre stabilirea echivalenţelor absolute şi constante între anaforicele din limba sursă şi cele din limba ţintă, ci despre luarea traducerii drept punct de plecare pentru un studiu care să vizeze deducerea regulilor divergente. E subliniată astfel importanţa care trebuie acordată, în analiza mecanismelor anaforice, fenomenelor interpretării. Dacă explicitarea unui anaforic nul din română e inferată plecându-se de la elementul verbal care controlează antecedentul, prezenţa anaforicului segmental din franceză este semnul unei sintaxe interfrastice mult mai coezive."[2] (1998: 78)

Circumscrierea trăsăturilor particulare ale fiecărei limbi nu este singurul demers favorizat de analiza comparativă a textelor originale şi a traducerile lor.

[2] Traducerea noastră. În original: „Il ne s'agit donc pas d'établir des équivalences absolues et constantes entre les anaphoriques de la langue source et ceux de la langue cible, mais de prendre la traduction comme point d'appui dans une étude visant à dégager les règles divergentes. On souligne de cette manière l'importance à accorder, dans l'analyse des mécanismes anaphoriques, aux phénomènes d'interprétation. Si l'explicitation de l'anaphorique nul du roumain est inférée à partir du verbal qui contrôle l'antécédent, la présence de l'anaphorique segmental en français est le signe d'une syntaxe interphrastique beaucoup plus cohésive."

BDD-A30074 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:14:00 UTC)

Această analiză poate permite şi validarea sau invalidarea unor ipoteze teoretice formulate în legătură cu structurile lingvistice, cu valorile şi funcţionarea lor.

De exemplu, de-a lungul timpului au fost emise diverse opinii în legătură cu comportamentul şi rolurile expresiilor referenţiale în text şi în discurs, ajungându-se până la punerea sub semnul întrebării a conceptului de sens al unei expresii, căutându-se o interpretare care să permită explicarea tuturor ocurenţelor diverselor expresii referenţiale (nominale, pronominale, adverbiale) şi a modului în care acestea îşi desemnează referenţii. O traducere bună presupune ca universul referenţial din textul sursă să fie aidoma reconstituit în textul ţintă, adică să se păstreze, în urma procesului de transpunere, acelaşi număr de referenţi, cu aceleaşi conexiuni între ei, priviţi din aceleaşi perspective, dar şi cu acelaşi impact asupra cititorului. Bazându-se pe aceste identităţi – validate intuitiv, de exemplu, de cititorii traducerii propuse de Mihai Gramatopol – lingvistul poate analiza şi sesiza particularităţile expresiilor referenţiale care contribuie la conturarea universului referenţial în cele două limbi, trâgând apoi concluzii generale în legătură cu modul în care se construieşte relaţia de referinţă şi raportul ei cu sensul. Se pot, eventual, trage concluzii referitoare la valorile anumitor expresii.

Astfel, examinarea variantelor propuse de către Mihai Gramatopol pentru traducerea pronumelui de persoana a III-a poate aduce lămuriri suplimentare cu privire la funcţiile referenţiale, textuale şi discursive ale acestui pronume, susţinând teoria lui Georges Kleiber (1997) conform căreia sensul trebuie interpretat ca fiind alcătuit dintr-un sens descriptiv (referenţial) şi unul instrucţional (procedural). (v. Manolache, 2006).

Dicţionarele limbii române precizează că *al, a, ai ale* sunt forme ale articolului genitival. Unii cercetători (Coteanu *et alii*, 1985: 99) neagă existenţa articolului ca parte de vorbire, cu statut asemănător cu cel al substantivului sau verbului, de exemplu, şi cred că e vorba despre un pronume semi-independent. O observare atentă a textului sursă creat de Marguerite Yourcenar şi a traducerii propuse de Mihai Gramatopol, cu identificarea tuturor co(n)textelor care au dus la utilizarea, în română, a lui *al* (*a, ai, ale*) poate furniza informaţii pertinente despre mecanismul referenţial pe care îl declanşează /pretinde folosirea acestui segment lingvistic, contribuind, astfel, la precizarea mai corectă a valorii sale gramaticale. Faptul că *al* corespunde, cel mai frecvent, unor pronume din limba franceză, intrând în anafore de tip divergent, confirmă, poate, faptul că trebuie interpretat şi el ca pronume, cu funcţii referenţiale proprii:

> „[…] mon esclave a pour m'observer des facilités$_i$ complètement différentes de **celles**$_j$ que j'ai pour l'observer lui-même." (MA:31)

> „[…] sclavul meu dispune spre a mă observa de posibilităţi$_i$ cu

BDD-A30074 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:14:00 UTC)

totul diferite de **ale**$_j$ mele față de el." (MA:18)

Şi în cazul lui *cel* (*cea, cei, cele*), studiul ocurenţelor în textul tradus şi compararea lor cu expresiile din textul original se pot dovedi revelatoare pentru sesizarea caracteristicelor sale referenţiale şi pentru încadrarea lui într-o anumită clasă morfosintactică.

În concluzie, traducerile de calitate – identificate ca atare de cititorii experimentaţi – constituie documente esenţiale pentru alcătuirea unor corpusuri utile studiilor lingvistice (în sensul cel mai larg al acestui adjectiv), contribuind atât la identificarea trăsăturilor definitorii ale unei limbi, sau ale unui gen de discurs sau ale unui tip de text, cât şi la verificarea unor ipoteze teoretice. *Memoriile lui Hadrian*, această bijuterie literară, elaborată şi epurată în egală măsură, a beneficiat de o traducere fericită, ambele texte – în franceză şi în română – putându-se constitui în resursă a cercetărilor ştiinţifice bazate pe analizele specifice traductologiei.

Bibliografie:

Coteanu, Ion (coord.) ; Ciompec, Georgeta ; Dominte, Constantin ; Forăscu, Narcisa; Guţu-Romalo, Valeria ; Vasiliu, Emanuel (1985) : *Limba Română Contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică,

Cristea, Teodora (1998): *Stratégies de la traduction*, Editura Fundaţiei „România de mâine", 204 p.

Gramatpol, Mihai (1983): „Cuvânt înainte" la Marguerite Yourcear, *Memoriile lui Hadrian*, Editura Cartea Românească, pp. V-XXVII.

Kleiber, Georges (1997): „Sens, référence et existence: que faire de l'extra-linguistique?", Langages 127, pp. 9-37.

Manolache, Simona-Aida (2006): De l'anaphore et de la cataphore en français et en roumain, Editura Universităţii Suceava, 240 p.

Corpus:

Yourcenar, Marguerite (1974): *Mémoires d'Hadrien*, suivi de *Carnets de notes de Mémoires d'Hadrien*, Gallimard, Folio, 365 p.

Yourcenar, Marguerite (1983): *Memoriile lui Hadrian*, Editura Cartea Românească, Traducere şi cuvânt înainte de Mihai Gramatopol, 267 p.

BDD-A30074 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:14:00 UTC)